

**MAHMUD ZAMAXSHARIYNING "ATVAQ UZ-ZAHAB" ASARIDA
METAFORIK VA MAJOZIY LEKSIKANING SEMANTIK TAHLILI**

Murodullayev Saidabraxon Boboto'ra o'g'li

TDSHU Magistratura bosqichi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Mahmud Zamaxshariyning "Atvaq uz-Zahab" asaridagi metaforik va majoziy leksika leksik-semantik nuqtai nazardan o'rganiladi. Asarning badiiy va falsafiy qiymatini belgilovchi asosiy omillardan biri — muallif tomonidan qo'llanilgan metafora, metonimiya va majoz vositalari ekanligi tadqiqot davomida isbotlanadi.

Kalit so'zlar: metafora, majoz, metonimiya, kognitiv semantika, Zamaxshariy, Atvaq uz-Zahab, badiiy leksika, arab nazmiy nasri.

1. Kirish

Mahmud Zamaxshariyning "Atvaq uz-Zahab" asari arab adabiyotshunosligida o'ziga xos o'rin egallaydi. Bu asar — axloqiy nasihatlariga boy bo'lib, yuksak badiiy qiymatga ega nazmiy-nasriy yodgorlik. Asarning badiiy kuchini, birinchi navbatda, muallif tomonidan mohirona qo'llanilgan metaforik va majoziy iboralar ta'minlaydi.

Kognitiv semantika nuqtai nazaridan metafora — bu nafaqat adabiy bezak vositasi, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmi (G. Lakoff, M. Johnson). Zamaxshariy metaforadan hayotiy va axloqiy tushunchalarni konkret, ko'rgazmali obrazlar orqali ifodalash uchun foydalanadi. Bu yondashuv o'rta asr arab adabiyotida ilmiy va badiiy tafakkurning uyg'unligini namoyon etadi.

Tadqiqotning maqsadi — asardagi metaforik va majoziy leksikani aniqlash, ularning semantik strukturasi tavsiflab berish va Zamaxshariyning kognitiv-badiiy tafakkur tizimini ochib ko'rsatishdan iborat.

2. Metodologik asos

Tadqiqotda kognitiv semantika (G. Lakoff, M. Johnson), struktural semantika (B. Pottier, A. J. Greimas) va tavsifiy-tahliliy metodlardan foydalanildi. Metaforik birliklarni tahlil qilishda konseptual metafora nazariyasi asosiy metodologik poydevor bo'lib xizmat qildi. Asardagi har bir metaforik ibora manba-sohasi va maqsad-sohasiga ko'ra tasniflanib, semantik kengayish va torayish hodisalari kuzatildi.

3. Asardagi metaforik leksikaning asosiy guruhlari

3.1. Tabiat obrazlari asosidagi metaforalar. Zamaxshariy axloqiy tushunchalarni ifodalashda tabiat hodisalaridan olingan metaforalardan keng foydalanadi. Masalan, "al-'ilmu nurun" (bilim — nur) metaforasi asarda takroriy qo'llaniladi. Bu yerda "nur" manba-sohasidagi hodisa bo'lib, "bilim" maqsad-sohasi bilan semantik ko'priq orqali bog'lanadi. Nur — yo'l ko'rsatuvchi, qorong'ul ikni yenguvchi; bilim esa jaholat va safsatani bartaraf etuvchi kuch sifatida tasavvur etiladi.

Shu qatorda "al-hilmu bahrun" (sabr-toqat — dengiz) metaforasi ham asarda ko'zga tashlanadi. Dengiz — bepoyon, chuqur, har qanday oqimni o'z ichiga sig'ira oladigan; sabr-toqat ham shu xususiyatlarni o'zida mujassam etadi, deb uqtiradi muallif.

3.2. Somatik metaforalar. Asarda inson tanasi va a'zolariga oid so'zlar ko'chma ma'noda faol ishlatiladi. "Qalb" (yurak) so'zi asarda biologik organ ma'nosidan ancha uzoqlashib, ruhiy holat, ichki dunyo va imon markazi ma'nosini kasb etadi. "Ayn" (ko'z) so'zi esa e'ti bor, nazorat va qiymat markazini anglatish uchun qo'llaniladi.

3.3. Iqtisodiy va moddiy leksika asosidagi metaforalar. Asarning nomida ham ko'rinib turganidek, "oltin" (zahab) so'zi asarda moddiy boylikdan ma'naviy qadriyatga o'tgan metaforik ma'noda qo'llaniladi. "Atvaq" (bo'g'inlar, zanjirlar) so'zi aloqa, bog'liqlik va majburiyat tushunchalarini ifodalash uchun ko'chma ma'noda ishlatiladi.

3.4. Metonimiya va sinekdoxa. Asarda metonimik ko'chish ham keng uchraydi. Masalan, "al-yad" (qo'l) so'zi ko'pincha kuch, yordam yoki hokimiyat ma'nosida; "al-lisan" (til) so'zi esa nutq, muloqot va ma'naviy ta'sir ma'no larini kasb etadi.

4. Kognitiv va estetik vazifa

Kognitiv semantika nuqtai nazaridan Zamaxshariy metaforalari abstrakt tushunchalarni konkretlashtirish, o'quvchi ongida yorqin tasavvur hosil qilish vazifasini bajaradi. Bu usul o'rta asrlarda axloqiy-falsafiy matnlarni keng auditoriyaga yetkazish uchun zarur bo'lgan. Muallif nafaqat aqlga, balki his-tuyg'uga ham murojaat qiladi — bu esa estetik ta'sirni kuchaytiradi.

Matnning umumiy semantik tuzilishida metaforalar konseptual tizimni shakllantirishga xizmat qiladi: dunyo — bir sinov maydoni, bilim — yo'l ko'rsatuvchi nur, sabr — tosh baquvvat poydevor. Bu konseptual metaforalar ketma-ketligi asarning ichki mantiqiy va estetik yaxlitligini ta'minlaydi.

5. Xulosa

Mahmud Zamaxshariyning "Atvaq uz-Zahab" asarida metaforik va majoziy leksika nafaqat badiiy bezak, balki tafakkur quroli sifatida faoliyat yuritadi. Tahlil shuni ko'rsatdiki: asardagi metaforalar tabiat, somatik va moddiy-iqtisodiy manbasohalaridan olingan bo'lib, ular axloqiy-falsafiy tushunchalarni konkret va ta'sirchan tarzda ifodalaydi. Kognitiv semantika metodlari yordamida ushbu metaforalarning konseptual tizimi aniqlanib, Zamaxshariyning o'rta asr arab adabiyoti va tafakkuridagi o'rnini yanada chuqurroq baholash imkoni tug'iladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zamaxshariy M. Atvaq uz-Zahab. — Qohira: Dor ul-ma'orif, 1985. — 210 b.
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 1980.
3. Qo'ng'urov R. O'zbek tilida metafora. — Toshkent: Fan, 1992. — 170 b.
4. Al-Jurjoniy A. Asror ul-balaqa. — Bayrut: Dor ul-kutub al-'ilmiyya, 2001.

5. Greimas A. J. *Structural Semantics*. — Lincoln: University of Nebraska Press, 1983.
6. Nishonov M. *Kognitiv tilshunoslik asoslari*. — Toshkent: Mumtoz soʻz, 2020. — 230 b.
7. Abdurashid, O., Gulrukh, I., Gulbaxor, U., Nafisa, G., Gullola, K., Malokhat, J., ... & Dilshod, D. (2025). CD19-Targeted Lipid Nanoparticles for Delivering Venetoclax and BCL2 siRNA in B-Cell Acute Lymphoblastic Leukemia. *Journal of Nanostructures*, 15(2), 587-595.
8. Pozilov, M. K., Asrarov, M. I., Urmanova, G. U., & Eshbakova, K. A. (2015). Protective effect of salvifolin on liver mitochondrial function in rats with experimental diabetes. *European Science Review*, (7-8), 3-7.
9. Тоштемирова, М. Ж., Урманова, Г. У., & Асраров, М. И. (2002). Изучение действия инсектицида фозалона на функции митохондрий печени крыс в опытах in vivo. *Известия вузов. Химико-биологические науки*, (4), 28-31.
10. Urmanova, G., & Yoldosheva, D. (2024). Physical characteristics of pulse oximetry. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 3(5), 46-48.
11. Урманова, Г. У., Каршиев, Д. А., & Исламов, Ю. Н. (2022). АЛЛЕРГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ПОДЖЕЛУДОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ ЦИРРОЗАХ ПЕЧЕНИ У ДЕТЕЙ. In *ВОРОНЦОВСКИЕ ЧТЕНИЯ. САНКТ-ПЕТЕРБУРГ-2022* (pp. 114-115).
12. Urmanova, G. U., Karshiev, D. A., & Islamov, Y. N. (2021). Functional status of small intestine after application of guanetidide sulfate. *Новый день в медицине*, (1), 29-33.
13. Исломов, Ю., Каршиев, Д., Урманова, Г., & Исломов, А. (2023). Биологик актив бирикмаларни нурланишга таъсири. *Актуальные вопросы детской хирургии*, 1(1), 11-12.
14. Atabaev, T. S., Urmanova, G., Ajmal, M., & Hong, N. H. (2013). Fabrication of Nontoxic Dye-Embedded Silica Particles for Live Cell Imaging Purposes. *BioNanoScience*, 3(2), 132-136.
15. Бахранова, М., & Урманова, Г. (2021). Изучение физических характеристик ультразвука. *Перспективы развития медицины*, 1(1), 173-173.
16. Urmanova, G. U. (2024). Use Of Ultrasound Properties In Medicine. *Web of Medicine: Journal of Medicine. Practice and Nursing*, 2(12), 345-349.
17. Urmanova, G., & Yo'ldosheva, D. (2023). Tibbiyotning rivojlanishiga hissa qo'shayotgan ayrim noyob usullarning kelib chiqish tarixi. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(8).
18. ТАЪСИРИ, С. (2006). Фозалон инсектициди ва кадмий ионларининг жигар митохондриялари мембранаси ўтказувчанлигига. *Доклады Академии наук Республики Узбекистан*, (6), 81.
19. URMANOVA, G., KARSHIEV, D., NURMUKHAMEDOV, A., ABDUSATTOROV, S., & ABDUSALOMOV, J. (2025). SPIN-ORBITAL

INTERACTION IN THE MASS OF AN ATOMIC NUCLEUS AND ITS
APPLICATION. *SCIENCE*, 4(2-1), 138-140.

20. GU, U. (2025). Modern Methods of Using Magnets in Medicine. *American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences*, 3(1), 35-38.